

Itzulpengintza eta bikoizketa Galizian

XOAN MONTERO DOMÍNGUEZ

Universidade de Vigo

Sarrera

Artikulu honetan saiatuko gara Galizian ikus-entzunezkoen itzulpengintzak izan duen historiaren berri ematen, eta esparru horretan diharduten itzultzaileen eguneroko errealitatea zein den azaltzen. Erkidego honetako ikus-entzunezkoen itzulpengintzaren praktikari erreparatuko diogu, zehazki TVGn (Televisión de Galicia) egiten denari, hori baita produktu bikoiztu –beraz, baita itzuli ere– gehien eskatzen duen erakundea. Gainera, bikoizketarako itzulpenaren arloa aztertuko dugu, Galizian hori delako gogokoena, bai TVGn, bai enpresa zinematografikoetan.

Jakinekua da ikus-entzunezko produktuak galizierara itzultzea normalizazio-pro-

zesuko alor garrantzitsuenetako bat dela Galizian, nahiz eta, oraingoz behintzat, ez zaien asko interesatzen galizieraren arloko ikerlanetan dabiltzanei. Bitxia da gero: urtero artikulu andana bat argitaratzen da gure erkidegoan galizieraren erabileraren gaineko estatistikei buruz, baina apenas aztertzen den ume txikiengan zer eragin duten haurrentzako telesail bikoiztuek, eta zer garrantzi duen herri honetako berezko hizkuntzan mintzo direnentzat, baina nekazari-inguruneak izanik, hainbat maila sozialetako kideek galiziera ahoan darabiltela ikusteak. Gaur egun, TVG pitztuz gero, galiziarrek ikus dezakete “telenobela” xumee-tan beren hizkuntza horretantxe aritzen direla ez soilik gure lurretako laborariak, baita enpresak zuzentzen dituztenak ere,

gaixotasunak sendatzen dituztenak, epaiketetan defendatzen gaituztenak... Monterok (2006: 112) aipatu bezala, sei, zazpi edo zortzi urteko umeek dituzten idoloetako bat, Shin Chan, galizieraz mintzo da, antzina Manuel Antoniok eta Castelaok Tاراño eta Rianxo artean gora eta behera ibilitako kaleen babespean sortua dela pentsarazteko moduko naturaltasunez, Shinnosuke Noharak gure herriko plazetan jolasten diren ume bihurrien maltzurkeria berbera erakusten duelako... hori bai, María Alonso Seisdedos¹ itzultzailearen, Shinnosuke hitza ematen dion Ana Lemos² bikoizketa-aktorearen eta telesailaren kapitulu gehienak zuzentzen dituzten Charo Pena eta Alfonso Valiño³ bikoizketa-zuzendarien lanari esker, zeregin horiek guztiak gauzatzen diren bikoizketa-estudioa ahaztu gabe, Sodinor alegia.

TVGren sorrera

Ikus-entzunezko produktuak galizierara itzultzen (zinema, telebista, produktu informatikoak, bideo-jokoak...) berrikiago hasi ziren Europako beste hizkuntza batzuetara baino. Hirurogeita hamarreko lehen urteetan hasi zen galiziera agertzen lehen aldikoz atzerrian sortutako filmetan, nahiz eta artean ezin zitekeen ikus-entzunezkoen itzulpenaz hitz egin zentzu hertsian. Demokrazia-garaian, eta batez ere Galiziako zine-klubetan lanari esker, galizieraren presentziaren susperraldi nabarmen bat izan zen zinema-ziklo, -erakusketa eta -lehiaketetan (Sáez, 2002: 38). Galiziera kartel, izenburu eta laburpenetako hizkuntza bihurtu zen zineklubetan, bereziki 1984an Galiziako Zineklubetan Federazioaren⁴ sorreratik aurrera.

Baina ezin daiteke hitz egin Galizian egindako bikoizketaz, galizieraz egindako bikoizketaz, TVG⁵ hizpidera ekarri gabe.

1. María Alonso Seisdedos *Shin Chan* marrazki bizidunen telesailaren itzultzailea da. Hizkuntza-bitartekari profesional izanik, hogei urte daramatza bikoizketarako gidoiak itzultzen.
2. Ana Lemos bikoizketa-aktoreak ahotsa ematen dio Shinnosuke Noharari *Shin Chan* marrazki bizidunen telesailan.
3. Alfonso Valiño Galiziako lehen bikoizketa-zuzendarietakoa da. Euskal Herriko K2000 bikoizketa-estudioan ikastaro bat egin ostean hasi zen bikoizketa lanetan. Valiñoren aburuz, 1993tik aurrera galizierarekiko ardura nabari zaio TVGri. Ordura arte, laurogeita hamarreko hastapenetan, fonetika erabat arrotza zen, egiturak gaztelaniazkoak, kalko ugari erabiltzen zen... Kanpoekoizpenaren zerbitzuaren sorrerak zuzentzeko bidean jarri zuen egoera hura, eta akuilu izan zen, lan-esparru hauetan aritu nahi zutenen profesionaltasunaren onerako. Zerbitzu horrek garbiketa handia eragin zuen, eta gaztelaniazko moldearen arabera fonetikaz mintzo zen aktore askok utzi egin zion bikoizketa-lanari. Aldi berean, figura profesional berri bat sortu zen bikoizketa-estudioetan: hizkuntza-zuzentzailea. Ordura arte, bi langile mota bi baino ez ziren enpresetan: itzultzailea eta bikoizle-egokitzailea.
4. Federazioaren estatutuek galiziera jarduera guztietan hizkuntza ofizial izango dela adierazten dute.
5. Titulartasun publikoko sozietate anonimoa da, eta zenbait komunikabide kudeatzen ditu, horien artean TVG (Televisión de Galicia) eta RG (Radio Galega). TVG 1985eko uztailaren 24an hasi zen emititzen, San Marcosko instalazioetatik (Santiago de Compostela). Programazio erregularra urte hartako irailaren 29an hasi zen. Asteko emisio-orduen kopurua handituz joan izan da etengabe, eguneko 24 orduetara iritsi arte.

TVGren kudeaketa eta administrazioa bost sailetan (Zuzendaritza, Ingeniaritza Teknikoko Saila, Albistegien Saila, Programen eta Programazioaren Saila, Kirol Saila) eta lau lan-unitatetan antolatzen da. Lan-unitateak honako hauek dira: Kanpo Ekoizpena, Xabarin Club, Encontros eta Galicia TV Satélite.

TVG 1985ean sortu zen, hizkuntzaren erabilera suspertzeko eta normalizatzeko helburuekin; hura izan zen atzerriko ikus-entzunezko materiala galizierara itzultzeko lanetan hasi zen lehen erakundea. Beraz, ikus-entzunezko materiala galizierara itzultzea jarduera nahiko berria da, eta Galizian TVGrekin estuki lotua. Nolanahi ere, bi urte lehenago, komunikabideetan galizierara itzultzeko jarduerak arautu ziren Normalizazio Linguistikoko Legean (1983). Hain zuzen, 20. Artikuluko IV. Idazpuruak (*Galizieraren erabileraz komunikabideetan*) honako hauek aipatzen ditu Galiziako Xuntaren betebeharren artean:

1. Filmak eta ikus-entzunezko beste bitarteko batzuk galizieraz ekoitzi, bikoiztu, azpidatzi eta ikusgai jartzeko bideak suspertzea.
2. Galizieraz egindako jarduera kulturalen, antzezpeneen eta bestelako ikuskizunen sorrera bultzatzea.

Entretenimenduaz eta informazioaz hornitzeaz gain, telebista autonomikoen funtzioa tokian tokiko hizkuntza garbitu eta araztea eta aldi berean duintzea da. “Bestalde, ez da ahaztu behar hizkuntzak ez direla era naturalean ikasten eskuliburuetan eta idatzietan ikuste hutsaren bidez, baizik eta ereduaren imitazio gehienetan inkontzientearen bidez” (Kabatek, 1991: 40). Beraz, TVGri dagozkion betekizunetako bat galizieraz ikasteko tresna izatea da.

Alabaina, telebistaren funtzio normalizatzailea handia izanagatik, ez dirudi TVGk helburu hori eraginkortasunez betetzeko aukera guztiak aprobeztatu dituenik. Hona hemen xede hori betetzen lagunduko lukeen zenbait proposamen:

- eskura duen baliabide oro erabiltzea, gure hizkuntza aberasten laguntzeko;
- esatari eta aurkezleak hautatzerakoan, haien fonetika kontuan hartzea eta garrantzia ematea;
- alhora uztea zentzurik ez duten gaztelaniazko programen eta galizieraz mintzo ez diren zenbait pertsonaia ospetsuren hitz merkeen emisioa;
- bitartekari linguistikoak zuzenean kontratatzea, edo, ezinezkoa bada, azpikontratazioaren lan-baldintza errealak zaintzea, lan-giro duina izango dutela bermatu ahal izateko;
- langile kualifikatuen bidez TVGrako egindako itzulpenen kalitatea zainduko duen zerbitzua sortzea.

Baina artikulua honetan galizierara bikoizteak sor ditzakeen zailtasun batzuez ere arituko garenez, nahitaezkoa da “kanpokoizpeneko” zerbitzuari polikiago begiratzeari. Monterok (2005: 93-94) dioenez, zerbitzu horrek bere gain hartutako zereginen artean dago urtean bitan antolatzen diren ikus-entzunezko materialen nazioarteko ferietara joan –bat Estatu Batuetan izaten da, bestea Europan– eta produktu berriak eskuratzeari. Ondoren, FORTA (Erkidegoetako Irrati-Telebista Erakundearen Federazioa) arduratuko da telebistaz emango den materiala erostean. TVGk materialaren eskubideak eskuratzen dituenean hasiko da “bikoizketarako itzulpen-prozesua Galizian” deitu dezakeguna. Prozesu horretan itzulzaileak egiteko erabakigarria du, hark zabalduko baitu bikoizketa-estudioaren bitartez azken hartzailleengana, hau da, tele-ikusleengana iristean amaituko den bide luzea.

Itzultzailearen zeregina

Hala, galizieraz nola beste edozein hizkuntzatan, ikus-entzunezko produktuak bikoizketarako itzultzeak zailtasun bereziak ditu, lan-esparru horretan aritu nahi duen profesionalak ekinean hasi aurretik ezagutu eta asimilatu beharrekoak, Rosa Camiña, Antón Dobao eta Benilda Castiñeiraren⁶ ustetan. Bikoizketarako itzulpenek (filmak, telesailak, marrazki bizidunak, dokumentalak, baita benetan itzulpen gaiztoa duten teledendak ere...) itzulpen literario, dibulgazioko eta abarren ezaugarri berberak dituzte, oro har, baina baita beren gisako berezitasun batzuk ere. Jarraian, *Ikus-entzunezko testuen itzulpena* irakasgaiako ikasleek eta eremu horretan beren kasa hasi nahi dutenek ezagutu beharreko oztopoen berri ematen saiatuko gara:

- a) Ahozko itzulpenak dira, eta ahozko bitartekoen bidez jasoko dira. Jakina da era horretako itzulpen-aginduen ezaugarri nagusietako bat “ahozkotasuna” dela, hain zuzen hasiberriek gehien kostatzen zaizkien oztopoetako bat; izan ere, testu idatzi baten bitartez ahozko testua transmititu behar baitute. Horrelakorik ez da azpizketan.

Alde sakonak daude sistema bien artean, lehenik eta behin itzultitako testuaren beraren erabilertatik hasita: legenda publikoari zuzenean aurkeztuten zaio, eta, ondorioz, erregistro landuko arauaren arabera idatzi behar da, baina bikoizketa aktorea-

ren interpretazioaren oinarria baino ez da, eta horrek askatasun handiagoa ematen digu pertsonaiek hitz egingo luketen moduan idazteko: “tu” eta “você” nahastuz; “está” erabili beharrean “ta”, eta “para um” erabili beharrean “prum” erabiliz; eta, haratago joanez, baita delako pertsonaiek portugesez hitz egitean egingo lituzkeen okerrak eginez ere. Alabaina, aitortzen dut ez dela erraza gurariak trakets idaztea. (Rosenberg, 2003: 164).

Gainera, gure kasuan arazoa areagotu egiten du TVGk erabiltzen duen galizieraren aldaera bakarria estandarra izateak. Camiñak eta Sánchezek (2000: 43) dioten bezala, logikoa da aldaera hori erabiltzea dibulgazio- eta informazio-saioretan, baina ez bikoizketan:

Kontuan hartzen badugu ikus-entzunezko produktu askok mundu erreala irudikatu nahi dutela, haien adierazpidearen euskarri den hizkuntzak ere errealitate horren isla izan behar luke. Ez da bidezkoa molde berbereko galiziera entzutera behartzea telebista-albistegien eta western baten ikusleak: errealitate desberdinak dira, eta pertsonaiek nortasuna hartzen dute erabiltzen duten hizkeraren bidez. Alabaina, apenas entzuten diren [Galiziako] telebistan galizieraren berezko zenbait fenomeno: gheada, sisibasa*, arrunkeriak... eta aldaera dialektalak.

Gainera, inor ez da hasiko testua hartu eta papera irakurtzen (hala eginez gero, parada izango luke gelditzeko, hausnarketa egiteko...). Ez: mezua hartzaileei automatikoki eta berehala iritsiko zaie, aktoreek aurretiaz egindako antzezte lanaren bitartez. Hau da, hartzaileek ez dute inoiz itzulpena

6. Vigon 2004ko maiatzaren 19, 20, 21, 26, 27 eta 28an “Ikus-entzunezkoen itzulpenaren hastapenak: bikoizketa” izenpean antolatutako ikastaroko hitzaldiak.

* Itzultzailearen oharra: Gheada ‘g’ hasperendua ahoskatzeko era da, gaztelaniazko ‘j’ hizkiaren gisara. Sisibasa: ‘c’ eta ‘z’, ‘e’ eta ‘i’ hizkien aurrean daudenean, ‘s’ hizkiaren soinuaz ahoskatzeko era. Biak ala biak Galiziako mendebaldeko dialektoen ezaugarriak dira.

jasoko hura egin zen moduan, baizik eta egokitze-etapan aldatu den eta, batez ere, aktoreek interpretatu, antzeztu duten eran. Hartzaileek itzulpena ontzat edo txartzat joko dute, hain zuzen ere, aktoreen bitartekaritzaren moldeetan; neurri batean, baita itzultzaileak egindakoaren arabera ere (itzultzailea ez da desagertu), baina erdibideko urrats horiek (egokitzapena eta antzeztapena) nagusitzen dira itzulpena hautemateko orduan.

b) Ibilbide berezia egingo dute. Arestian esan dugun bezala, TVGk ikus-entzuzko materialaren eskubideak erosten dituenean hasten da bikoizketarako itzulpen-prozesua Galizian:

1. Bikoizketa-estudioa kontratatzea. TVGko kanpo-ekoizpeneko zerbitzuak Galiziako hirietako bikoizketa-estudioetara⁷ joko du: Estudio XXI, Área 5.1 eta Uno TV estudioak Coruñan daude; CTV, berriz, Santiagon, eta Sodinor, Vigon.
2. Itzulpena agintzea. Bikoizketa-estudioei dagokie jatorrizko gidoiak eta zinta zinematografikoak itzultzaile autonomoei edota itzulpen-agentziei helarazteko ardura.
3. Zuzenketa linguistikoa bikoizketa-estudioan. Behin itzulita, gidoiak bikoizketa-estudioetara itzuliko dira,

bertan hizkuntzalariek zuzendu ditzen (alabaina, gero eta gutxiago egiten da).

4. Aktoreei deitzea. Bikoizketa-estudioetako hizkuntzalariek zuzenketa-lana amaitu ondoren, gidoiak *takeatu* egingo dira (*taketan*⁸ zatituko dira), eta aktoreei deituko zaie, zuzendariaren aginduetara jarri eta bikoiztu ditzen.
5. Zuzenketa linguistikoa TVGn. Bikoizketa amaitu ondoren, materiala TVGra itzuliko da bueltan, eta hor berriro zuzenduko dute beste hizkuntzalari batzuek, baina oraingoan baita alderdi fonetikoetan ere. Dobaok (1994: 47) azaldu bezala, bikoizketak produktu amaitu gisa iristen dira TVGra; beraz, asko jota oker nabarmenak zuzentzeko aukera emango lukeen kontrola bai, baina askoz gehiago ezin da egin. Gainera, zerbitzuko hizkuntzalari kopurua hutsaren hurrena da: bat baino ez. Ondorioz, TVGko produkzio kuantitatiboki handiena hankamotz geratzen da hizkuntza-aholku eta -kontrolaren ikuspegitik. Egile horren aburuz, dena dela, saio bikoiztuak ez dira kalitate linguistikoko eskasenkoak. Kontuan hartzekoa da bikoizketa-estudioetako hizkuntzalariek ez dutela kontu fonetikorik azter-

7. TVGk berak banatzen du lana bikoizketa-estudioen artean. Berez, hautaketa-irizpideek guztien artean banatzearen alde jo behar lukete, betiere kontuan hartuta aurretiaz egindako lanak, itzultzaile, hizkuntzalari, aktore, egokitzaile eta bikoizketa-zuzendarien kopurua. Baina errealitatean irizpide ekonomikoek agintzen dute.

8. *Take*: horrela deitzen zaio bikoiztu beharreko gidioa banatzen den unitate bakoitzari. Gehienera ere bost lerro edo hogeita hamar segundo iraun dezake, ez gehiago. Bikoiztu beharreko gidoi guztiak zenbakiekin agertzen dira, eta *take* bakoitzak zenbaki bat izaten du.

tzen, gidoiak haien eskuetara iristen direnean oraindik ez daudelako bikoiztuta.

Alabaina, prozesu hori ez da beti sistematikoa, hainbatetan itzultzaileek ez dutelako jasotzen lana taxuz egin ahal izateko behar luketen material guztia. Batzuetan, onenean jarrita ere, zinta baino ez zaie iristen, eta gidoia belarriz atera behar izaten dute. Beste zenbaitetan, berriz, gidoia baino ez dute; horixe da aukerarik okerrrena, beren zeregina betetzeko garrantzitsuena faltako baitzaie: irudia eta soinua. Oso litekeena da film klasikoak itzultzaileengana gidoirik gabe heltzea, galdu egin direlako; bestelako eragozpenak ere badituzte: elkarrizketak ez dira garbi entzuten, zarata handia dute, digitalizatu gabeak dira. Interneten aurkituz gero, gaitzerdi, baina ez da hori ohikoena; ez, behintzat, hogeita hamarreko hamarkadako filmen kasuan, esaterako. Eskarmen-tua lagun, bikoizketarako aritzen diren itzultzaileek oso entzumen berezia garatzen dute, nahiz eta zintan ezer ulertu ez, zer esaten ari den antzemateko gaitasuna ematen diena.

c) Pertsonaiak karakterizatu egin behar dira, beren ezaugarri berezietan jantzi. Galiziera hizkuntza kontserbadorea da, eta nekazari eremuan gorde izan da bereziki. Camiñak eta Sánchezek (2000: 44) diotenez, film jakin batean inguru sozial jaso eta jantziko pertsonaiak eta klase apaleko eta hezkuntzarik gabekoak aurrez aurre agertzen direnean sortzen da koska. Nork hitz egingo du galizieraz hobeto: unibertsitate-irakasleak ala igeltseroak? Nork gordeko ditu interpola-

zioak, infinitibo jokatu, subjuntiboaren geroaldia...?

d) Filma ikusi egin behar da itzultzen hasi aurretik, eskatzen duen tonua harrapatu ahal izateko. Gehienetan, ikus-entzuzko gidoiak itzultzeko orduan garrantzitsuagoa da itzulpenari emandako tonua, jatorrizko testuarekiko fideltasuna baino, edo gramatika eta sintaxi aldetik itzulpen biribila lortzea baino. Itzulpena gauzen transposizio hutsa baino zerbait gehiago da, eta, nahiz eta itzulpengintza ikasketetan behin eta berriz errepikatzen den “fideltasunaren”, diskurtso testualaren, koherentziaren, gramatikaren eta abarren garrantzia, kontua ez da erabat horrela lan-merkatu honetan (hasteko eta behin, jatorrizko testua bera ere ez denez perfektua, eta hizkuntza desbirtuatu egiten duenez, itzultzaileak ere egin beharko du hainbatetan, eta betiere egiten duena oso ondo zainduta). Beraz, film osoa edo telesail jakin bateko hainbat kapitulu ikusten saiatu beharko dugu gaia ezagutzeko (zer kontatzen da? zer adierazi nahi du? nolako erritmoa eskatzen du?). Berrito ere eskarmentuak erakutsiko die itzultzaileei pelikula bakoitzak jarraibide berezkoak dituela; ez dela gauza bera frantsesetik itzultzea edo Britainia Handiko ingelesetik, Ameriketako ingelesetik, portuguesetik, gaztelanitik, eta abar; herrialde bakoitzak berezko erritmoa duela, eta emaitza desberdina izango dela. Esate baterako, jatorri frantseseko filmen itzulpenetako esaldiak jatorri amerikarra dutenak baino laburragoak izan ohi dira, frantses hizkuntza desberdina delako, bai, baina

batez ere desberdina delako mundua hautemateko frantsesen modua, elkarren arteko diskurtsoa hautemateko modua (hori bera jakin behako lukete bikoizketa-aktoreek ere: haiek ere filma ikusi egin beharko lukete aurretiaz, baina ez da horrela jokutzen, denbora premiagatik, irizpide ekonomikoengatik...). Dena dela, sarri askotan ez da ikusten filma, presagatik.

- e) Itzulpen komertzialak dira, eta merkatu-rako irizpideek agintzen dute (bikoizketa-prozesu osoan), beste itzulpen-mota batzuetan ez bezala: dibulgaziokoa, teknikoan eta abarretan. Negozioetarako eskatutako itzulpenak dira, eta horrek lana ahalik eta egokien egitea oztopatzen duten baldintza jakin batzuk ezartzen ditu; denbora-premia, esaterako. Argi-go erakusteko, imajina dezagun berrogeita hamar kapituluko telesail bat: guzti-guztiak ikusteko parada edukitzea litzateke egokiena, pertsonaia bakoitzaren ezaugarriez ohartu ahal izateko, zer gertatuko den eta nola bukatuko den jakiteko, eta abar, eta horri esker pertsonaia bakoitza bere ezaugarri linguistikoez jantzi ahal izateko. Baina ez da horrela gertatzen. Telesail horretatik gidoia eta, asko jota, lehen hiru kapitulu-
luek zinta baino bidaltzen ez denez, nekez asmatuko dugu aurrerantzean zer gertatuko den; gerta liteke hogeita zazpi-garren kapitulura iristean holako edo halako pertsonaiari aurretiaz bestelako trazaren bat, beste molderen bat ez eman izana damutzea, baina ordurako berandu izango da.

Ikusten dugu, beraz, prozesua ez dela beti behar bezain ongi gauzatzen, eta sarri askotan emaitzak ere ez dira espero bezain onak. Alabaina, oro har, nahiko onak izaten dira, lan egiteko baldintzak kontuan hartzen baditugu. Aritzearen aritzeaz, itzultzaile profesionalek presaka lan egiten ikasten dute.

- f) Egokitu beharra dute. Itzulpena bikoizketarako egoki egina bada, aldaketa gutxi egingo dizkiote egokitzeko orduan: aldaketa arinak, laburrak... Lan-esparru horretan aritu nahi duten itzultzaileek, aukeran, testuak egokitzen jakin behar lukete, eta itzulpena erritmo jakin baten arabera egin, egokitzeko ordua iristen denean aldatu beharrik izan ez dezaten, edo ahalik eta gutxien (salbuespenak salbuespen, esaterako: elkarren gainera datozen elkarriketez osatutako lan bereziki konplexuak, eta abar.).
- g) Funtsezkoa da erritmoa atzematea, jatorrizko hizkuntza eta kulturako erritmoa xede hizkuntza eta kulturaren islatzen asmatzea, nahiz eta jakin ez direla beti bat etorriko, ez azentuazioan, ez prosodian, ezta sentimenduan ere... Horixe da, funtsean, itzulpen orotan urrezko araua, eta bereziki ikus-entzunezkoetan. Beraz, egokitzapena ez da pentsarazi nahi den bezain garrantzitsua. Besterik dira “bikoizketa-aretoko egokitzapen finak”, non zuzendariak ‘kaixo’ esateko eska diezaiokeen aktoreari, interpretazioaren mesederako. Horrelako egokitzapenak bikoizketa egiteko unean gauzatzen dira, baina ez dute ezertan aldatzen itzulpenaren xedea.

- h) Itzulpenen arrakasta aktoreen interpretazioan datza. Funtsezkoa da aktoreak interpretatzaile onak izatea, ikusleek begien aurrean dutenaz goza dezaten, beldurrari hizkera naturala jaso dezaten, ikuskizuna taxuz ulertzeko lan berezirik eskatuko ez diona. Ezer baino lehen, hori itzulpenaren esku dago, baina gero aktoreen lanaren esku. Interpretatzaile onek badakite nola ahoskatu esaldiak, nola jokatu aktore protagonistaren rola, eta abar. Hori guztia egiten ez badakite, eta nahiz eta itzulpena oso ona izan, ez du ezertarako balioko, ez zaiolako hartzaileari behar bezala iritsiko. Egia esan, gaur egun parekatzeko modukoak dira gaztelaniaz eta galizieraz egiten diren bikoizketak. Litekeena da telesailtako galizierazko bikoizketari (dagoeneko ez dago hastapenetakoarekin konparatzerik⁹) oraindik ere bide luzea geratzea egiteko, baina marrazki bizidunetan, esaterako, galizierazko bikoizketa gaztelaniazkoa baino askoz hobea da, naturaltasunari eta adierazgarritasunari esker.
- i) Irudia-soinua-hitza multzoa. Guk, itzul-tzaileok, hitzekin lan egiten dugu, baina ikus-entzunezko lanen alderik garrantzitsuena irudia da (irudia hitzaren marko eta testuingurua da), eta kontuan hartu beharko dugu ezer baino lehen irudia

eta soinua den zerbait (irudiaren soinubanda) itzuliko dugula; horrek baldintzatu egingo du itzulpena, eta itzultzaileak bi premisa horien zerbitzuan aritu behar du. Ez dugu esan nahi hitza irudiaren menpean jarri behar denik, baizik eta itzulpen-unitatea irudia-soinua-hitza uztarketak osatzen duela eta hiru osagaiak balio berbera dutela; itzultzaileak ez badu multzo hori bere osotasunean hartzen, haren lanak ez du nahi bezalako emaitzarik erdietsiko. Literatur itzulpenek oin-oharrak eta bestelako baliabideak onartzen dituzte, azalpenak emateko lagungarri. Ikus-entzunezkoetan ez dago era horretako baliabiderik (ezin dugu oin-oharrak erantsi), baina, bestalde, ez dugu horrelakorik behar, irudiak berak nahiko azalpen ematen duelako, eta itzultzaileak jakin behar du ezin duela hitzen bitartez erreduntziara jo. Horren ondorioz, sarritan elkarrizketak laburrak izaten dira; ikusleak irudia ikusi eta soinubanda entzuten duenez, ez du behar hitzaren bitartez ikuskizuna azal diezaioten. Lehen begiratuan, pentsa daiteke horrek lagundu egiten diola itzultzaileari, baina bere aurkako arma bihur daiteke, askotan bizpahiru hitz soilen bitartez ikusleei zerbait iradokitzeke ahalmena garatu behar izaten delako.

9. Galizian, bikoizketa (Dobao, 2004: 386) Espainiako bikoizketa-ereduan integratuta sortu zen. Eredu horrek ordurako nolabaiteko ospea irabazia zuen, eta sektore profesional sortu berriak bere egin zezakeen nahitaezko erreferentzia bihurtu zen. Lehen bikoizketa-aktoreen prestakuntza-prozesuan Espainiako bikoizketaren ibilbidean ibilbide zabala egina zuten profesionalak hartu zuten parte. [...] Eredu espainiarra gureganatzean, nahastu egin genituen edozein hizkuntzatarako bikoiztearen berezko auzi teknikoak, kasu guztietan nahitaez antzeko behar luketenak, eta hizkuntza jakin batera bikoizteak dituen ezaugarri bereizgarriak. Beste era batera esateko, espainierara bikoizteko arauak hartu eta unibertsaltzat jo dugu galizierara bikoizteak berezko lukeen ezaugarri berezi oro.

- j) Gaien aniztasuna. Lan-esparru horretan aritu nahi dutenek denbora-tarte laburrean edozein gairi buruzko dokumentazioa biltzen jakin behar dute. Hara, demagun film jakin bateko gai nagusia maitasuna dela (edo politika, edo arrazakeria, edo...) baina maitasunezko film horretako protagonista bat Zuzenbidea ikasten ari dela, adibidez, eta Lizentziadun Gradua lortzeko kontzentrazio-esparru nazietako juduen sarraskiari buruzko lizentzia-tesia defendatu behar duela; beraz, Alemaniako legediko zenbait artikulu irakurriko ditu, eta itzultzaileak gauza izan behar du horiek ulertzeko eta gure gizartera egokitzeko. Itzultzaileari ez zaio zilegi nahi duena edo ustez gutxi gorabehera ulertu duena adieraztea: bene-benetan protagonistak dioena eman behar du, eta gure kulturara ekarri. Sarritan, dokumentazio-lan horretarako Interneten bidez molda daiteke, baina beste batzuetan ez dago profesionalengana jotzea beste aukerarik. Beraz, bikoizketarako itzultzailei garrantzitsua zaie lagunak (informatzaileak) izatea ahalik eta jakintza-esparru gehienetan.
- k) Kultura-baliokidetasunak. Galizierara itzultzen diren telesail gehienak Estatu Batuetako kultura-errealitateak hartuak dira. Horietako txiste asko eta asko errealitate hari buruzkoak dira, hango politikariei, hango ohiturei buruzkoak... Itzultzaileek egokitu egin beharko dituzte txiste horiek, baina egokitzapen horiek oso ondo pentsatu behar dira. Ezin ditugu gure musikariak edo politikariak aipatu, filmak Estatu Batuetako errealitatearekin kontaktzen badu. Batzuetan, irtenbidea izan liteke bai Galizian eta bai Estatu Batuetan, hau da, bietan ezaguna den eta aldi berean irria pitz dezakeen erreferentziaren bat aurkitzea.
- l) Hasieratik bukaerainoko berrikusketa. Espainiako estatuko fakultateren batean itzulpen- eta interpretazio-ikasketak bukatu ostean ikus-entzunezkoen itzulpenen merkatuan sartzen diren profesionalak badakite hartutako lanak berrikusi egin beharko dituztela, itzuli ondoren eta entregatu aurretik. Eta, halarik, azpimarratu egin nahi dugu berrikusketaren garrantzia are handiagoa dela, gure ustez, horrelako lanetan; izan ere, ez du balio zatika berrikusteak, ezta ahopeka egiteak ere. Ahots gora bikoizteko egina den produktu bat berrikusi behar dugu, eta, harrigarria eman dezakeen arren, gehienetan etapa honetan egiten da benetako itzulpen-lana, ez daukagulako aurrean gidoia, ez gaituelako baldintzatzen.
- m) Naturaltasunaren garrantzia. Testu itzuli orok xede hizkuntzari zor zaion berezko adierazpide naturala erdietsi behar luke, eta are gehiago ikus-entzunezkoek. Hori funtsezkoa da, bikoizleak *take* bakoitzari intonazio egokia emango badio. Kontuan hartuta irudiak lagunduko digula, ihes egin behar diegu errepikapenei eta erredundantziei... Ingelesak erruz jotzen du errepikapenera, baina galizieraz astun gertatzen da.
- n) Bikoizketaren berezko terminologia. Itzultzaileek ezagutu egin behar dituzte bikoizketa-estudioek lanerako erabiltzen

dituzten zeinuak, bikoizketa-aktore, -zuzendari eta -egokitzaillei lana erraztuko badiete. Beste artikuluko batean xeheago helduko diogu gaiari, baina oraingoan laburbildu egingo ditugu marka horiek, Xosé Castro Roig (2001: 287-298) oinarri hartuta:

- AD LIB: interpretazio-testu ez idatzia. Bikoizketa-aktoreak uneak eskatzen duen soinuaren bat egin behar duela adierazten du.
- *Ahapeka*: pertsonaia ahapeka hitz egiten ari dela adierazten duen terminoa.
- Ahoa: pantailan hitz egiten ari dela pertsonaiari aurpegiaren zati hori ikusten zaionean erabiltzen da termino hau.
- *FACE OFF*: pertsonaiak pantailan hitz egiten du, baina ez zaio ahoa ikusten.
- Animazioa: marrazki bizidunetako programa adierazteko terminoa, beste era batzuetakoen aldean; esaterako, *filmen* edo *dokumentalen* aldean.
- Atrila: bikoizketan, interpretatuko den testu itzuliaren euskarria.
- Bikoizketa: filma jatorrizkoa ez den beste hizkuntza batean antzetzuta eta grabatzeko ekintza.
- Bikoizketa-estudioa: filma bikoizteko grabazio-gelak dituen enpresa.
- Bikoizketa-zuzendaria: filmean lan egingo duten aktoreak aukeratzeaz eta filmaren zuzendaritza artistikoaz arduratzen den pertsona. Sarritan, zuzendaria egokitzaille ere bada.
- Deialdia: bikoizketa-estudioa aktoreak lanera deitzeko ekintza. Profesional horiei bi kontzepturen truke ordaintzen zaie batez ere: deialdiko eta *takeko*.
- Egokitzapena: filmaren sinkronia-prozesua, itzuli ondokoa.
- Gidoia: jatorrian, film jakin bateko aktoreek antzetzten duten testua da. Testuinguru horretan, filmeko testua adierazten duen termino generikoa da, elkarrizketen zerrendari atxikia.
- Giroa: egoera jakin batek eskatzen duen berezko giroa sortzen duten giza-ahotsak.
- Koadroa: bideo-grabazioa osatzen duten irudietako bakoitza. Bideoeko segundo bakoitzeko 25 koadro daude, 0tik 24ra zenbatuak.
- Moldaketa: bikoizketan, egokitzapenari deitzeko beste modu bat.
- Nahasketa: teknikariek soinu-banda eta galizierarako bikoizketa bateratzeko bikoizketa-estudioetan egiten duten prozesua.
- *OFFeko AHOTSA/OFF*: koadrotik edo pantailatik kanpoko ahotsa adierazten duen terminoa da.
- *ON SCREEN/ON*: *takea off*ean egiten ari den aktorea berriro pantailara itzultzen denean eta ikusleek berriro pertsonaiaren ahoa ikusten dutenean erabiltzen da.
- Sinkronia: itzultitako gidoia eta aktoreen ahoen mugimendua elkarrekin sinkronizatzeko ekintza.
- *Soundtrack*: soinu-banda adierazten duen ingelesezko terminoa. Banda edo pista horrek telesail edo film jakin

bateko soinuak, efektu bereziak eta musika biltzen ditu, baina ez elkarrizketetako ahotsak, horiek jatorrizko bertsioren beste pista baten baitaude.

- /: etenaldia.

- //: etenaldi luzea.

- o) Itzulpenaren puntuazioa. Funtsezkoa da bikoizketarako itzulitako gidoietan. Bikoizleek puntuazioa dute gidari eta lagun gidoia irakurtzeko orduan: puntuazio markei jarraiki irakurri behar dute gidoia. Zenbat eta egokiago egin puntuazioa, orduan eta gehiago erraztuko diegu beren zeregina bikoizleei eta bikoizketa-zuzendariari. Horrelako lanetako marka bereziak ere kontuan hartu behar ditugu (etenaldiak, giroa, *ad lib*, eta abar), baina horrek ez du esan nahi etenaldia (/) adieraztean testu itzuliak eskatzen dituen koma, puntu eta koma edo puntuak kendu behar ditugunik.
- p) Galizieraren fonetika. Alderdi honetan gauzak ondo egin nahi izatera, itzultzaileak ondo jakin behar du galizieraz, baina ez ezagutza pasibo baten ildoan, baikik eta hizkuntzaren fonetika bere egin eta ahots-harietan sentituz. Bikoizketarako gidoiak egokitze modu bakarra gure hizkuntzaren bokalismoak, fonetika sintaktikoa eta abar ondo ezagutzea da.
- q) Izen berezien itzulpena. Aspaldi batean izenak ere itzuli egiten ziren Galizian bikoizketarako eginiko itzulpenetan. Gaur egun, logikoa den bezala, izenak ez dira

itzultzen. Alabaina, ideia oso errotua da hizkuntzalarien mentalitatean; hainbeste non, batzuetan interesgarria izan badaiteke ere, ez diren inoiz itzultzen. Adibide bat ematearren, pentsa dezagun telesail jakin bateko pertsonaia gehienek lore-izenak dituztela; ez ote litzateke normalizaziorako lagungarri izen horiek galizierara itzultzea? Holakorik gertatzen bada, itzultzailearen zeregina bikoizketa-estudioari bere aukeraren berri ematea da, bera baita prozesuaren barruan kultura bien jakitun bakarra.

Orain arte aipatutakoez gain, arazo nagusia lanbide honetan aritzen garenon ezagutzarik eza eta sentiberatasun linguistikoa urria dira. Jakina, irtenbidea ikastea, ikeretzea eta, batez ere, entzutea da; baina lanegoera eskasak (sarritan presaka egin behar da lana, behar beste denborarik gabe) ez digu uzten beti programa hori betetzen. Bestalde, zinemak izan behar du esparru horretatik bizi nahi duten itzultzaileen zaleatasun lehena eta nagusia. Itzuliko dituen gidoen zuzendariak ezagutu behar ditu, bere eskuetara iritsi baino lehenago. Eta, azkenik, egia da itzulpen mota orok aurretiazko praktika eskatzen duela lan ona egingo bada, baina kasu honetan aurretiazko praktika hori beharrezkoa ez ezik ezinbestekoa ere bada. Adibidez, itzultzaile hasiberriek dibulgazioko testuen esparruan kalitateko itzulpenak lor ditzakete, baina ikus-entzunezkoekin nekez lortuko dute gauza bera, aldeztatik ez badute film asko ikusi eta gidoi ugari itzuli.

ERREFERENTZIA BIBLIOGRAFIKOAK

- CAMIÑA PÉREZ, R. M^a.; SÁNCHEZ RODRÍGUEZ, O. 2000 “La traducción de productos audiovisuales en la comunidad gallega”, in LORENZO, L.; PEREIRA RODRÍGUEZ, A. M. (ed.), *Traducción subordinada (I). El doblaje*, Vigo: Publicacións da Universidade de Vigo.
- CASTRO ROIG, X. 2001 “El traductor de películas”, in DURO, M. (koord.) *La traducción para el doblaje y lo subtitulado*, Madrid: Cátedra, 267-298. orr.
- DOBAO, X.A. 1994 “A lingua galega e a TVG. Situación actual e propostas para unha nova política lingüística (II)”, *Cadernos de Lingua*, 9. liburukia, Santiago de Compostela: Sotelo Blanco, 27-53. orr.
- DOBAO, X.A. 2004 “Dez teses para interpretar a dobraxe en Galicia”, in *A Trabe de ouro*, 56, Santiago de Compostela: Sotelo Blanco, 377-390. orr.
- KABATEK, J. 1991 “Interferencias entre galego e castelán: problemas do galego estándar”, *Cadernos de Lingua*, 4. zbka., 39-48. orr.
- MONTERO DOMÍNGUEZ, X. 2005 “Un achegamento á tradución para a dobraxe en Galicia”, in *Madrygal. Revista de Estudios Gallegos*, Madrid: Publicaciones Universidad Complutense de Madrid.
- MONTERO DOMÍNGUEZ, X. 2006 “Achegas para a tradución de produtos destinados á dobraxe cara ao galego”, in *Viceversa*, 12. Vigo: ATG-Departamento de Filoloxía Galega, Universidade de Vigo, 111-120. orr.
- ROSENBERG, R. 2003 *Conversas com tradutores. Balanços e perspectivas da tradução*, São Paulo, Parábola Editorial.
- SÁEZ FERNÁNDEZ, L. 2002 *Criterios lingüísticos para a dobraxe e a subtitulación na Televisión de Galicia*. Karrera amaierako lana. Facultade de Filoloxía e Tradución, Vigo: Universidade de Vigo.